РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ

на доц. д-р Мария Петрова Трифонова

представени в изпълнение на минималните изисквания на БАН, приети в съответствие с чл. 2б, ал. 5 от ЗРАСРБ, за заемане на академичната длъжност „професор“, които не повтарят представените за придобиване на ОНС „доктор“ и академичната длъжност „доцент“

I. МОНОГРАФИЯ

Монографията представя теоретичните предпоставки за прилагането на подхода на развитийните каскади в обяснението на механизмите на промяна в хода на детското развитие, както и операционализацията му, задаваща методологическата рамка на неговото приложение. Проекциите на този научен подход на емпирично равнище налагат насочването на изследователския фокус върху взаимосвързаността на процесите в различните области, както и приемането на тезата за вариабилността и многообразието на възможните пътеки, по които се осъществява развитийната промяна като базисен научен принцип. Доколкото развитийните процеси в отделните области протичат с различен темп, те се повлияват взаимно, като тези ефекти са по-слабо изследвани в психологическата наука.

В този контекст целта на настоящия труд бе теоретичната обосновка на взаимовръзките между двигателното развитие и проучващата активност на детето, както и емпиричното изследване на конкурентните взаимовръзки между тях от раждането до първата година. Защитава се разбирането, че движенията на детето по своята същност носят също такъв експлоративен характер, както и обектно ориентираните действия на детето и са важна форма на проучване и опознаване на света и пространството, а така също и овладяване на възможностите на собственото тяло от детето. Двигателните постижения повлияват радикално контекста на развитие и на другите области, като модулират информационната среда, от която детето черпи знание и която е основа за неговото учене.

Втората важна линия в книгата проследява особеностите на социалната свързаност на детето във всеки един от четирите възрастови „прозорци“ от раждането до първата година, в които е фокусиран основният изследователски интерес.

В началото на първа глава е направен анализ на подхода на развитийните каскади, на неговите базисни постулати, ръководни принципи на обяснение на промените в хода на развитието. Настъпващите в хода на развитие промени се разглеждат като част от развитийна каскада, която излиза извън областта на определено двигателно постижение и се разпростира върху свързаните с него области, което може да произведе ефект както в рамките на същия времеви прозорец, така и до по-отдалечен във времето.

Като се отчита спецификата на закономерностите, на които се подчинява всяка отделна съдържателна област, развитието се разглежда като отворена система, в динамиката на която може да настъпят промени, провокирани от вече осъществените промени в други области, както и от условията в актуалния контекст.

В съответствие с основния замисъл на труда във втория параграф на първа глава е предложен анализ на различните подходи за обяснение на особеностите на развитие и поява на нови двигателни форми от раждането до първата година, както и аргументи за взаимовръзките между тях и откривателството на детето, насочено към предметния свят. Другият важен пункт в първа глава е проучващата активност на детето, формите и динамиката й в периода от раждането до първата година. Проучващото поведение на детето още от най-ранните месеци отразява ефекта на множество фактори, които повлияват както динамиката в развитието й, така и формите, които преобладават в активността на детето в различните възрасти.

Завършващ елемент от теоретичната обосновка е третият параграф, в който се разкриват особеностите на социалната база на проучващото поведение на детето. В него се анализират тези аспекти на изграждащата се система на привързаност, която е надеждна база за баланса на търсещото защита и сигурност дете и неговата потребност от откривателство.

Във втора глава са представени теоретичните предпоставки, свързани с особеностите на развитийния контекст в четири възрастови „прозореца“, които се структурират около основните двигателни постижения на детето - повдигане на главата, обръщане на тялото, достигане и хващане на предмет, сядане и пълзене, и прохождане. Тези теоретични постановки задават основанията за целите и хипотезите на проведените емпирични изследвания. Основната част от изложението на втора глава е посветена на получените *емпирични резултати*, разкриващи взаимовръзките между нововъзникващите във всеки възрастов прозорец двигателни форми и предметно ориентираната проучваща активност. Те се разглеждат в контекста на възрастовите

особености, характерни за развитието на детето във всеки от избраните интервали, като в съответствие с тях се залагат и разкриват ефектите на социалните му взаимодействия.

Освен това, са изведени и доказателства за настъпващите промени в психичния живот на детето, посредством които овладените движения повлияват условията за осъществяване на провокираното от детското любопитство обследване на света.

В трета глава е представено обобщение на теоретичните постановки на подхода на развитийните каскади, както и на получените резултати от емпиричните изследвания на взаимовръзките между двигателните умения на децата и проучващата им активност във всеки един от четирите възрастови прозореца, от една страна, както и процесите на изграждащата се социална свързаност, от друга. В тази глава са отразени изследователските подходи към атипичното развитие, както и възможностите на подхода на развитийните каскади за насоката и съдържанието на съвременните интервенционни програми.

II. СТАТИИ И ДОКЛАДИ, ПУБЛИКУВАНИ В НАУЧНИ ИЗДАНИЯ, РЕФЕРИРАНИ И ИНДЕКСИРАНИ В СВЕТОВНО-ИЗВЕСТНИ БАЗИ ДАННИ С НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ

Trifonova, M.P. (2022). Quality of education and care in kindergartens and their readiness for inclusive education in Bulgaria, European Journal of Special Needs Education, DOI: 10.1080/2154896X.2022.2062905

Статията представя резултатите от експлораторно изследване върху някои аспекти на образователната среда в детските градини, които са особено важни за успешната реализация на принципите на приобщаващо образование в практиката. Изследва се връзката на три аспекта на средата, които се определят като структурни- регионалното местоположение на детската градина, броят деца в групата, както и професионалният опит на учителите (в години), от една страна, и нейното качество, от друга.

Оценката на качеството е осъществено в 40 случайно избрани детски градини от четири области на страната с помощта на скàлата ECCERS-3, която е широко използвана за тези цели в международни изследвания. Резултатите от регресионния анализ разкриват, че по-големият професионален опит на учителите е значим

предиктор, позитивно свързан с по-добри показатели на качеството на образователната среда, докато по-големият брой деца в групите, както и местоположението на градината в по-големите населени места са в отрицателна корелация с измеренията на нейното качество. Трите предиктора обясняват около 30 % от вариацията както по отношение на общия показател за качество, така и по отношение на отделите субскали, свързани с образователния процес и с езиковото обучение на децата. Установени са специфичните трудности и предизвикателства пред педагогическите специалисти в гъсто- и слабо-населените области.

На базата на анализа на емпиричните данни се предлагат насоки за повишаване на квалификацията на учителите и подобряване организационната среда, в която работят, което е предпоставка за успешността на приобщаващото образование, т. е. за ефективното стимулиране потенциала на всяко дете, съобразено с неговите индивидуални особености и потребности.

Трифонова, М. (2021). Оценката на качеството на средата за образование и грижа в ранното детство –предизвикателства и перспективи на съвременната практика. Педагогика, Том 93(7), 925-934.

В статията се предлага теоретичен анализ на основните положения, залегнали в определянето на различните аспекти на качеството на образователната среда, на неговите детерминанти, както и обстоен преглед на статии с няколко метаанализа, обобщавайки емпиричните изследвания за ефекта им в съвременната образователна практика. Макар и да съществуват универсално приети изисквания към образователната среда в предучилищна възраст, съотнесени към особеностите на детското развитие в този период, оценката на нейното качество в различните страни отразява и специфичните аспекти на социо-културния контекст. При все, че тази оценка е подчинена на различни цели, тя е приета като важна стъпка в подхода за подобряване на качеството, в това число- за разкриване на слабостите и тяхното по-нататъшно преодоляване.

Специално внимание се отделя на различните измерения на качеството – структурни и процесуални, както и на необходимостта от изследване на сложните взаимовръзки между тях, които определят ефекта им върху образователните резултати и постиженията на децата. Изясняването на обхвата и отделните измерения на качеството на образователната среда е необходимо за решаване и на методологическите въпроси, свързани с измерването му, с избора на методите за оценка и тяхното

съдържателно съответствие на заложените критерии. В статията е отделено място и на методологическите проблеми на прилагането на едни и същи скàли за оценка на образователната среда и базирания на тях сравнителен анализ на образователните практики и тяхното качество в различните страни.

Trifonova, M., Peneva, L. (2021). Exploring the quality of early childhood education and care environment in Bulgarian kindergartens. International Journal of Early Years Education, https://doi.org/10.1080/09669760.2021.1960801

Важността на контекста и заниманията, в които децата се включват и развиват своите умения, налага внимателното им проучване, за да постигнат значим ефект в стимулирането им и да провокират интереса и любознателността им, както и тяхната самостоятелна активност в опознаване закономерностите на света.

Във фокуса на статията е оценката на качеството на различните аспекти на образователната среда с помощта на скàлата ECCERS-3, което позволява в емпирично изследване да се разкрият областите на позитивите, така и на слабостите й, към които следва да се насочат образователните политики. Проведеният анализ разкрива, че оценките по отделните субскàли се различават значимо, като най-ниско ниво е субскàлата, отнасяща се до образователните дейности, основно поради недостатъчното прилагане на индивидуалния подход от учителите, съобразен с индивидуалните особености и потребности на децата. Често в образователния процес е нарушен балансът между инициираните от педагога педагогически ситуации и свободният избор на игрите и заниманията от децата, който е относително ограничен. Освен това, в практиката не се използват достатъчно ефективно възможностите за учене на децата в съвместните дейности, организирани в малки групи. Това е важен елемент не само от образователния процес, но и от развитието на социализацията и успешното изграждане на социални умения и опит за по-успешна адаптация на децата. Наблюдението на експертите открива слабости и в дейностите за езиково обучение, с недостатъчно използване на текстове от художествена литература в заниманията с децата.

Друг важен аспект, в който анализът на резултатите разкрива проблеми, е свързан с недостатъчната работа за формиране у децата на нагласи и толерантност към различието, за преодоляването на някои стереотипи към децата от уязвими групи, както и към тези със специални потребности.

Позитивни резултати и оценка се отчитат по отношение на подхода на общуване и взаимодействие между учителите и децата, с честата емоционална подкрепа, неформални разговори и поощрение към тях.

Атанасова-Трифонова, М., Александрова-Караманова, А., Пенева, Л. (2018). Професионалният опит и подготовката на учителите за успешна реализация на приобщаващото образование в детските градини. Педагогика, Том 90, кн.8, 1122-1133.

В статията се представят установените в емпирично изследване взаимовръзки между избрани аспекти на образователната среда и оценката на учителите (N=1143) за успешността на работата им с деца с риск от проблеми в развитието, както и увереността им във възможностите за реализация на целите на приобщаващото образование в практиката. В проведения регресионен анализ значими корелации с оценките на увереността и успешността на учителите се установяват с променливите: населено място, брой на групите от деца в градината, честота на участие на учителите в курсове, свързани с приобщаващото образование, както и професионален опит с деца със специфични потребности. Всички променливи с изключение на една – населеното място, са в позитивна корелация с избраните критерии. Организационният ресурс на по-големите градини предоставя по-добри възможности за екипна работа на учителите с психолози, логопеди, както и с ресурсни учители, което подпомага съществено тяхната работа и повлиява оценката за успешността на дейността им. Въпреки това, в по-гъсто населените места, включително в столицата, резултатите и на това изследване потвърждават наличието на трудности, които влияят върху резултатите и качеството на образователната среда.

Възможностите за продължаваща професионална квалификация и натрупването на специализиран опит на работа с деца със специфични потребности от учителите, са важен фактор, важността на който се отчита в направените предложения за подобряване както на подготовката на педагогическите специалисти, така и на организационния контекст.

III. СТАТИИ И ДОКЛАДИ, ПУБЛИКУВАНИ В НЕРЕФЕРИРАНИ СПИСАНИЯ С НАУЧНО РЕЦЕНЗИРАНЕ ИЛИ ПУБЛИКУВАНИ В РЕДАКТИРАНИ КОЛЕКТИВНИ ТОМОВЕ

Трифонова, М. Възпроизводството на наблюдавани действия от децата- медиатор на връзката между двигателните постижения и овладяването на езика. Българско списание по психология, 2024, в печат.

Преходът от пълзене към ходене поставя началото на съществени промени в различни сфери на детското развитие – с увеличените възможности за проучване, за активно социално учене и общуване, за наблюдение и разбиране на действията на другите субекти, и за интензивно усвояване на езика. Те внасят нови възможности към вече нарасналите езикови способности на децата: за звукова диференциация, за артикулация на думите в речта, за разбиране на връзката на думите и предметите, които означават, както и за първите опити за експресивна реч. В тази връзка целта на настоящото изследване е да се разкрие ролята на имитацията на демонстрирани действия от 10 – 12-месечни бебета като медиатор във връзката между техните двигателни и езикови постижения. Участниците - 117 бебета на средна възраст 47,8 седмици са наблюдавани от експерти в домашни условия. Поведението им е оценено чрез различни задачи – двигателни, лингвистични, както и такива, изискващи възпроизвеждане на различни действия, които са демонстрирани от майката. Получените резултати свидетелстват за ролята на възпроизвеждането на демонстрирани действия от децата, което значимо, но частично опосредства индиректния ефект на грубите двигателни умения както върху рецептивната, така и върху експресивната им реч. Възпроизвеждането на действия предполага активното социално учене на децата, тяхното участие в епизоди на споделено внимание с родителя, разбиране на намеренията и взаимна координация помежду им. Участието на детето в съвместни действия с родителя стимулира разбирането на отношението средства – цел към отразяването и на цели от по-висок порядък, а освен това насърчава усвояването на езика.

Стоянова-Ширяев, Р., Атанасова-Трифонова, М. Изследване на диференциацията на категорията живо-неживо при деца на три и четири годишна възраст. Българско списание по психология, 2024, в печат.

Категоризацията в ранна детска възраст е многопластов процес, за обяснението на който има множество различни теоретични модели, както и хипотези за обуславящите го когнитивни механизми. В търсене на обяснение на когнитивната промяна и развитието на биологичното познание, е важно разкриването на възрастовите различия в разбирането на децата на три- и четиригодишна възраст за различните елементи на категориите „живи“ и „неживи“. В настоящия доклад е представен анализ на данни от пилотно проучване на категоризационния процес на различни екземпляри, включени в биологичното познание. Резултатите от свободното сортиране на стимули, както и след зададена инструкция за формиране на две групи от живи и неживи обекти, разкриват разбиране на основните характеристики на изследваните категории и принципи за разграничаване на тези групи от децата, но все още противоречива оценка за растенията. Тези данни са съотносими с откритията от други проведени изследвания, като ги допълват с установената с йерархичния клъстър анализ закономерност, че по отношение на растенията децата актуализират парадигматични връзки и все още се затрудняват в таксиномичните отношения за включването им в една категория с животните и хората.

Петков, Г., Атанасова-Трифонова, М., Стоянова-Ширяев, Р. (2022). Подходи към изследването на когнитивните механизми за категоризация в ранна детска възраст. „Психологията- традиция и съвременност“, Сборник с доклади от Юбилейна международна научна конференция по случай 50 год. от създаването на специалност Психология. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 845-855. ISBN 978-954-07-5611-0 (Online)

Когнитивните процеси, които способстват ученето и формирането на понятия в ранна детска възраст, са широко изследвани, при това в рамките на много различни теоретични подходи. Опитът да се разберат отличаващите ги теоретични постановки на различните перспективи, но и сходствата помежду им, е необходима стъпка към определяне на този ракурс на изследване, в който научното знание може да надгражда над вече съществуващото. В настоящия доклад се представя сравнителен анализ и критичен поглед на различни теоретични позиции за механизмите на възникване и развитие на категоризацията в ранна детска възраст. Основните тези, около които се фокусира изложението и предложената аргументация, са свързани с ролята на природата и на опита, с баланса на процесите отдолу-нагоре и отгоре-надолу в

категоризационния процес, с наличието на различни по своята функция системи, с ролята на езика в процеса на изграждане на понятийната система и др.

Стоянова-Ширяев, Р., Атанасова-Трифонова, М., Петков, Г. (2022). Изследователски направления в изучаването и подпомагането на категоризационните процеси, свързани с биологичното познание, в ранното детство. Сборник доклади на националната школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки. Пътища към устойчивото развитие: подходи и приноси на социалните науки. ISSN 2683-0868 (Online) Том 3, май 2022 г., 83-91

Развитието на детското познание за света в периода на ранното детство се характеризира с интензивност и многостранност, като още в първите месеци се натрупва разнообразна информация за различни негови страни- за физическите закономерности, за социалния и биологичния свят. Категоризационните процеси позволяват да се структурират в таксономична система, да се откриват причинно-следствени връзки в различните области, да се правят индуктивни изводи и трансфер на знание от една област в друга. В статията се представя обзор на основните подходи и изследвания на биологичното познание на децата, на траекторията на неговата промяна в периода на ранното детство, на последователността в овладяване на виталистичния принцип. На базата на анализа на многобройните експериментални изследвания се извеждат насоки за възможни експериментални условия, които биха способствали както организирането на информацията за елементите на категориите, така и разбирането на виталистичния принцип в биологичния свят.

Атанасова-Трифонова, М. (2021). Изследване на психометричните свойства – външна валидност, сензитивност, специфичност и надеждност на скрининг теста за тригодишни деца – кратка форма. Българско списание по психология. 2 (4), 124-134. ISSN 0861-7813.

Основна цел на настоящето изследване е да се установят психометричните параметри – външната валидност, сензитивност, специфичност и надеждност на създадената кратка форма на скрининг теста за тригодишни деца. Установяването на конкурентната валидност на тази форма се основава на данни от пряко емпирично изследване на деца

(N = 122), с оценявания инструмент и с Когнитивната субскала от Скалите за детско развитие Бейли III, както и със скрининг теста Денвър II. Анализът на данните от изследването показва наличие на статистически значима положителна корелация (r = 0,63, p = 0,00) между общия бал, получен по скрининг теста(кратка форма) и бала по Когнитивната субскала от Скалите за детско развитие Бейли III, както и между баловете по тази скала и по субскалата „Познавателно развитие“ на скрининг теста (r =0,54, p = 0,00). При критичен праг на 10-я персентил сензитивността при двете възрастови групи достига до 0,62, а при 20-я персентил- до 0,75. Специфичността е висока – съответно от 0,84 до 0,92. Получените резултати за вътрешната съгласуваност на целия тест са много добри, а по отношение на субскàлите, стойностите са удовлетворителни и приемливи, като варират между 0,63 до 0,74.

Изследваните психометрични параметри позволяват скрининг тестът -кратка форма, да бъде успешно прилаган за целите, за които е създаден, като дава надеждна информация както за общите особености на развитие на детето, така и за областите, в които са ранните изяви на неговите силни страни.

Богданова, Е., Атанасова-Трифонова, М., Лалова, Й. (2021). Емоционален Струп тест с лица при деца в начална училищна възраст. Психологични изследвания, Том 24 (2), 143-159. ISSN: 1311-4700.

В статията се представят резултати от изследване, което апробира създадения от авторите картинен емоционален Струп тест с ученици в типично развитие от три възрастови групи от в интервала 7-12 години (N=161). Той е създаден, както с цел изследването на деца в типично развитие, така и на тези, които демонстрират прояви на емоционално-поведенчески проблеми или за всички, които имат затруднения при обработката на емоционална информация и познанието на различните базисни емоции.

Получените резултати съответстват на тези от други изследвания, които установяват, че реакционните времена на стимулите с емоционално съдържание са значимо по-кратки в сравнение с тези на неутралните. Освен това, реакционните времена са значимо по-кратки, когато лицата изразяват позитивни, в сравнение с тези с негативен емоционален израз.

Потвърждава се очакването за възрастови различия в реакцията на стимулите (скъсяване на реакционните времена с нарастване на възрастта), което е свързано с

развитието на екзекутивните функции, с ресурсите на внимание и с възможностите за контрол върху двигателния отговор.

Богданова, Е., Трифонова, М., Лалова, Й. (2020). Въпросникът „Силни страни и трудности“ – 4-16 г. (родителска форма) - предварителни резултати от българска извадка ученици, Психологични изследвания, Том 23 (3), с. 314-329. ISSN: 1311-4700.

В статията са представени резултатите от изследване на ученици от I – V-ти клас (N = 153), в което наред с метода за изследване на екзекутивните свойства Go-no Go е приложен въпросникът „Силни страни и трудности“ - родителска форма. Получените резултати от въпросника са съотнесени с тези от други международни изследвания, в които той е прилаган. С помощта на експлораторен анализ на главните компоненти е потвърдена 5-факторната структура на въпросника, която е аналогична на оригиналната английска версия. Получените стойности на коефициента за вътрешна съгласуваност по отделните скали и за общата скала (Cronbach’s a = .705) са удовлетворителни. Установените средни стойности на въпросника се доближават до тези на английската извадка, като се наблюдава слаба тенденция към малко по-високи средни стойности както по общия бал, така и по баловете на повечето скали. Получените данни са изходна база за по-нататъшното валидизиране на родителската форма на въпросника, като необходима стъпка за използването му в практиката в нашата страна.

Атанасова-Трифонова, М., Богданова, Е. (2019). Новите образователни технологии „Напредък в ученето“ (Learning progression) и приложението им в предучилищното образование. Психологични изследвания, Том 22, кн.1, 103-116. ISSN: 1311-4700

По-доброто разбиране на прогреса на учениците в овладяването (learning progression) на предметното съдържание на различните области и съобразяването на образователните цели с емпирично установените закономерности в този процес, е една от тенденциите в новите образователни технологии, която получава все по-голямо разпространение. Тя има все по-широко приложение в различните образователни степени, като включва и най-ранния предучилищен етап. Проучването на начина, по който децата разглеждат света, както и обяснението, което имат за различните явления, откриването на

закономерностите на промяна на техните представи, е предпоставка за постигане на по-добро съответствие между образователните цели и възрастовите им особености и динамиката на техните познавателни способности.

В статията са представени резултатите от експлораторно изследване, целящо да установи степента, в която децата от различните групи на детската градина покриват според учителите образователните цели в направленията „Математика“ (ядро Пространствени отношения) и „Български език“ (ядро Граматически правилна реч). Според оценката на участващите в изследването учители мнозинството от децата (от 75-100%) и в двете направления демонстрират по-рано заложените постижения, което поставя въпроса за възрастовата валидност на определените образователни резултати за групите от предучилищния етап. Освен това, в съдържанието на стандарта по български език отсъства определянето на различните нива в овладяване на определени постижения, като например, употребата на различните глаголните времена от децата. То е определено само в очакваните резултати за трета група и остава изолирано постижение, без да се посочват нито предходните, нито последващите по-високи нива в развитието на тази компетентност, което нарушава връзката по вертикал и затруднява системността в поставянето на образователни цели в това направление.

Богданова, Е., Трифонова, М., Лалова, Й., Попова, К. (2018). Нагласи на учителите от детските градини към проекта за Наредба за предучилищно образование. Психологични изследвания, Том 21, кн. 1, 95-109. ISSN: 1311-4700

Учителите са основният субект в организацията на педагогическото взаимодействие с децата и родителите и от тяхната активност, инициатива и отдаденост в този процес зависи качеството на средата, която създават за стимулиране развитието на децата, включително процесите на тяхната активна социализация.

В този план проучването на нагласите на учителите от детските градини и готовността им към промяна в организацията и съдържанието на образователния процес, предвидена в Проекта за Наредба за предучилищното образование е информативна. В статията се анализират нагласите на учители от детски градини в цялата страна (N= 1405) относно: промените в образователните направления, предложенията за тяхното оптимизиране, както и оценката на собствените им ресурси за създаване на нови програмни системи. Получените резултати налагат извода, че е необходима широка и ефективна информационна кампания, предшестваща инициирането на промени в образователната система, доколкото 44,4 % от участниците не могат да оценят нито

самите промени, нито техния ефект върху качеството, а само една трета от учителите считат, че промените ще подобрят нивото на образованието. Освен това, значителна част (над три четвърти) от участниците в изследването оценяват, че в детската градина, в която работят, нямат собствени ресурси за създаване на нови програмни системи, каквато възможност им се предоставя в наредбата. Доколкото учителите са най-важният елемент в реформирането на образователната система, те следва да бъдат включени по-активно в този процес, което ще гарантира ефективната промяна в практиката.

Атанасова-Трифонова, М. П. (2017). Ранно оценяване на потребностите от подкрепа за личностно развитие. В сборник „Приобщаващото образование в детската градина“, РААБЕ, ISBN 978-619-7315-10-3, 55-81

В статията от сборника, посветен на приобщаващото образование, са представени и аргументирани идеи в психологическата перспектива, свързани с ранното оценяване на потребността от подкрепа за личностно развитие на децата в рамките на детските градини.

Необходимостта от ранно оценяване на развитието и риска от затруднения на тригодишните деца е обоснована с особеностите на възрастовия период, в който пластичността на мозъка създава възможност за промяна, а синапсогенезата и динамиката на миелинизация благоприятстват резултатите и ефекта на ранната интервенция. В този критичен период е възможно изграждането на системи, които да компенсират известни нарушения в психичното функциониране на децата и по този начин да способстват за тяхното психично благополучие и адаптиране в естествената им социална среда. Специално внимание е отделено на условията и организацията на процеса на скрининг оценяването, както и предпоставките за качественото му и професионално провеждане от педагогическите специалисти. Представен е обзор на съществуващите скрининг инструменти, подходящи за изследване на деца в периода на ранното детство, като се обръща внимание на психометричните им свойства и интерпретацията на получените резултати.

Трифонова, М.А. Лалова, Й. Богданова, Е., Попова, К. (2016). Подходът на учителите от детските градини към играта на децата в предучилищна възраст.

Психологични изследвания, Том 19, кн. 2, Издателство БАН „Марин Дринов“, с. ISSN: 1311-4700, 145-158

Независимо от класическите теории за ролята на играта в психичното развитие на детето, в съвременните психологически изследвания отново се поставят и дискутират редица въпроси, около които се изразяват различни позиции. Те се отнасят до съотношението на обучителния и игровия елемент в нея, до ролята на играта науж във формирането на символните функции и върху цялостното когнитивно развитие, до баланса на свободната, спонтанна, избрана от децата, или инициирана от педагога игра, подчинена на определени дидактически цели и др. Сравнителните международни изследвания разкриват съществени социокултурни различия в образователния контекст, в който се прилага играта и провокираха научния ни интерес и изследването й в българското предучилищно образование. В статията се представят резултатите от национално представително изследване с 1405 учители от 300 градини. В него се разкриват, от една страна- игровите предпочитания на децата и възрастовите различия в техния избор през погледа на учителите, а от друга, нагласите и подходът на педагогическите специалисти в прилагането на различните видове игри, както и целите, на които са подчинени.

Установени са статистически значими различия в ранжирането на целите и очакваните образователни резултати, свързани с прилагането на играта между учителите с различен професионален опит. Докато учителите с над двадесетгодишен стаж поставят акцент върху развитието и обогатяването на познанието за света на децата посредством играта, то учителите със стаж до пет години акцентират върху възможностите за обогатяване на социалните им умения, на инициативата и позитивните емоции, които изпитват в хода на нейното осъществяване, както и познавателните функции, които развиват.

Атанасова-Трифонова, М.П. (2016). Стандартите за развитие- ориентир за цялостното физическо и психическо благополучие на детето. Практическа педиатрия, година XVIII, брой 6, ISSN: 2367-5268, 9-12

В статията са представени основните теоретически постановки и идеи, залегнали в разработването на Стандартите за ранно детско развитие и учене от 0-36 месеца, като се разглеждат възрастовите особености и закономерностите на развитие в различните

области в този период. Обобщават се данните от изследването на съдържателната валидизация на стандартите и показателите, основано на експертна оценка, а така също и резултатите от емпирично изследване на деца, на което се базира възрастовата валидизация.

Атанасова-Трифонова, М.П., Стоянова, Юл. Социо-емоционални умения и езиково развитие на децата в два възрастови интервала 7-9 и 19-24 месеца. Психологични изследвания, 18, кн. 2, , ISSN: 0205-0617, 163-170

В детското езиково развитие в периода 7-9 месеца започва да се наблюдава все по-често продукция на звукове и звукови последователности, включващи различни сричкови комбинации (лепет), най-често повторени два-три пъти. Лепетът на детето се появява спонтанно, но може и да е „отговор“ на речта на грижещия се, адресирана към него, т.е да бъде провокиран от общуването и взаимодействието в диадата. Диадните взаимоотношения постепенно бележат все по-сложни съвместни схеми на поведение, на подкрепящо и трансформиращо споделяне и взаимодействие. Целта на проведеното емпирично изследване бе да се установят потенциалните възможности на диадните взаимодействия за провокиране на имитационно поведение у децата на 7–9 месеца (N = 120), свързано с възпроизвеждане на речеви стимули. Резултатите от изследването разкриват взаимовръзката на успешността на това имитационното поведение и активността на игровите взаимодействия между детето и майката.

Друг аспект, върху който е насочена статията, е свързан с динамиката на процесите на себепознание и себеосъзнаване у децата през втората им година и постиженията им в областта на езиковото развитие. В този период активно се развива способността им да различават собствения си физически образ, да се разпознават в огледалото, като постиженията им в тази област спомагат за превръщането им в по-активни субекти, утвърждаващи своята самостоятелност в осъществяване на редица действия, а така също и включването им в съвместни дейности и занимания, съобразено с нарасналите им възможности. Връзката между себепознанието и езиковото развитие на децата е изследвана с деца във възрастта 19–24 месеца (N = 120), като показател за езиковото развитие е избрана продуктивната реч на децата, и в частност способността им за конструиране и използване на въпросителни изречения.

Статистически значимите различия между групите с различна степен на езиково и социо-емоционално развитие потвърждават хипотезата за взаимосвързаност между

процесите на овладяване на езика и изграждането на собствения опит на децата като самостоятелни субекти, както и социалната им свързаност.

Атанасова-Трифонова, М.П. Стандартите за ранно детско развитие и учене в рамките на холистичен подход към развитието. Med post, кн. 7, ISSN: 2367-6469, 16-22.

Стандартите отразяват основните качествени промени и постижения на детето в процеса на неговото физическо, познавателно, социално, емоционално и езиково развитие, които се проявяват като различни компетентности, знания и действия. В статията се привеждат емпирични данни от проведеното валидизационно изследване на стандартите за ранно детско развитие и учене, както и от национално представително изследване на родителските практики на отглеждане и стимулиране на деца от 0-5 месеца и от 6-12 месеца, проведено с 2141 участници (родители/грижещи се). Техният анализ разкрива някои особености в полагането на грижи от родителите за стимулиране развитието на двигателните умения на децата. Установено е, че почти една трета от родителите подценяват двигателните умения и осъществяването на гимнастика и масаж за укрепване на грубата мускулатура на тялото на детето, както и не осигуряват необходимото свободно пространство в дома си за улеснение на неговото прохождане.

В перспективата на възникващата привързаност в диадата майка-дете се анализира честотата на вербалното общуване, което осъществяват активно 49, 5 % от родителите-участници в изследването. Този резултат се интерпретира като подценяване от голяма част от родителите на значението на непосредствената реч за цялостното развитие на децата. Както с теоретичните постановки, така и с приведените емпирични данни от други изследвания се аргументира необходимостта от политики към родителите, за да осъществяват по-ефективно взаимодействие с децата за преосмисляне на тяхната роля в стимулиране детското развитие.

IV. ПУБЛИКУВАНИ ГЛАВИ ОТ КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЯ

Атанасова-Трифонова, М.П., Л. Пенева, Юл. Стоянова (2023). Ранна скринингова оценка и насоки за стимулиране развитието на тригодишните деца, С., МОН, РЦППО, 196 с.

Глава 1.Приобщаващото образование, създаване на подкрепяща среда за личностно развитие на децата

Монографията е посветена на проблемите на ранното оценяване на риска от проблеми при децата, който може в близко или по-далечно бъдеще да се прояви в трудности в адаптацията и общуването им с другите, в регулацията на емоционалните реакции, в когнитивното функциониране, в овладяването на езика и познанието за света и др. Ранната скринингова оценка ориентира специалистите в необходимостта от последващи действия за проследяване развитието на детето, за наблюдение на определени негови емоционални и поведенчески прояви с фокус върху качествата и спецификата на неговите индивидуални особености.

В първа глава са представени теоретичните основания на приобщаващото образование, регулаторната рамка, зададена от приетите нормативни документи, очертаващи неговата реализация в образователната практика. Ранното откриване на проблеми в развитието, последвано от ефективна ранна интервенция, намалява вероятността от задълбочаване на проблемите в съответната област и способства превенцията на вторични нарушения в други области.

Глава 2. Съдържание и теоретична обосновка на скрининг теста за тригодишни деца (параграфи2.1.; 2.3.; 2.4.)

В резултат на проведения факторен анализ е установена структурата на кратката форма на скрининг теста, която се описва най-добре с бифакторен модел, в чийто базисен фактор се включват всички айтеми, свързани с познавателните способности и рецептивните езикови умения на децата. Факторите от втори порядък са свързани с двигателните умения, с продуктивната реч, с разбирането на пространствени отношения (употреба на предлози), с емоционално познание на ситуациите, провокиращи различните емоционални състояния у хората, разграничаването на емоционални изрази, както и с основни социални умения, демонстрирани от тригодишните деца. Въз основа на анализ на възрастта на овладяване на различните познавателни умения са подбрани айтемите, които се отнасят до разбиране на причинно-следствени връзки, разсъждения по аналогии, оценка на количествени признаци и броене. Изборът им е теоретично обоснован с характеристиките на основните процеси, включени в тях, с множеството съвременни емпирични изследвания, разкриващи закономерностите във възрастовата им динамика. Способността на детето още в предвербалния период да извлича информация за причинно-следствените връзки, уменията да открива релации между двойки обекти, да

отразява количествени отношения, са ключови познавателни постижения, които са прекурсори и в овладяването и на специфичните за различните съдържателни области умения. Това са тези, свързани с емоционалното познание, както и включените в разбирането на социалните процеси и подпомагащи ориентацията на детето в междуличностното общуване. Конструктивното взаимодействие на детето с другите индивиди, емпатията към тях и овладяването на нормите и просоциалното поведение са важни аспекти на успешната социализация, които се разкриват в набор от няколко различни тестови ситуации.

Глава 3. Подготовка и провеждане на скрининговото проучване

Професионалното прилагане на скрининг теста изисква умения компетентности на специалистите, обучение, но и добра предварителна подготовка и организация на провеждането, както и на средата, в която то ще се осъществи. В тази глава се излагат подробно условията за провеждане на изследването на децата в рамките на детската градина, пространството, което е необходимо да се осигури за тази дейност, материалите за прилагането му и др. Администрирането на всеки тест с тригодишни деца е предизвикателство и изисква добър подход на мотивиране, на добронамерено общуване и подкрепа на детето, при това, съобразен с неговите индивидуални и темпераментови особености. Важно място в тази глава е отделено на резултатите от оценяването с помощта на скрининг теста, на въпросника за родители и на въпросника за учители. Комплексното оценяване и съчетаването на различни методи дава възможност за по-обективна оценка на индивидуалните особености на детето,, на неговите силни страни и затруднения в развитието.

Глава 4. Активното взаимодействие с родителите- фактор за успешност на приобщаването

Формирането на доверителна връзка на педагогическите специалисти с родителите е от първостепенна важност за системността и конструктивността в сътрудничеството им и е решаващ фактор за създаването на подкрепящ контекст, необходим за стимулиране развитието на децата и за преодоляване на затрудненията, които срещат. Поради това, в тази глава на монографията във фокус са процесите, които протичат в семейството при установяване на затруднения в развитието на детето, постепенната адаптация на родителите към актуалното му състояние, което много често налага преструктуриране

на приоритетите им и мобилизирането на ресурси за справяне с трудностите, при това както в краткосрочен, така и в дългосрочен план.

Доброто познаване от специалистите на тези процеси, отчитането на индивидуалните особености на конкретното семейство и формирането на доверителна връзка с родителите е условие за ефективното взаимодействие с тях, за мотивирането им към навременни действия за организиране на подкрепата, от която се нуждае детето. Родителите следва да бъдат подпомогнати да формират адекватни очаквания за дейностите, предвидени за стимулиране на детето, за особеностите на целия процес, за тяхната роля в него, за трудностите, с които ще се сблъскат, за очакваните резултати, но най-вече за основната цел- да се постигне психично благополучие на детето сред групата от неговите връстници.

Глава 5. Насоки за създаване на стимулираща среда за развитието на децата (параграфи 5.1; 5.3.)

Обобщаването на опита и емпиричните резултати от прилагането на различни модели в когнитивната психология за стимулиране на познавателната активност и ученето на децата в периода на ранното детство позволява да се очертаят базисни насоки в организирането на образователната среда. Те са представени в пета глава на монографията, като се основават на разбирането, че децата са активни субекти и тяхното любопитство, самостоятелно търсене и експериментиране следва да бъде насърчавано основно чрез играта. Тя е най-естествената среда, в която детето демонстрира своята креативност като пресъздава, допълва, променя определено съдържание, борави с различни средства, за да пресъздаде въображаеми образи и др.

Прилагането на играта в рамките на подход, центриран към детето, може да допринесе както за формиране на изследователското му поведение, за разширяване на неговите знания, така и за активното му социално взаимодействие с връстниците. Играта, в която децата експериментират, спомага за разкриване на различни свойства и отношения между обектите в една област и за съотнасянето им към подобни отношения в друга област, което подпомага способността им за аналогии.

В духа на традицията, заложена от Боулби и последователи, се приема, че както откликът на емоционалните сигнали на детето, така и осмисленото и целенасочено структуриране на неговата среда, развиващо индивидуалните му способности, са важна част от родителската грижа. В този план е предложен комплекс от стратегии, които могат да подпомогнат родителите и педагогическите специалисти да усъвършенстват

своите взаимодействия и да използват успешни подходи във всекидневието, насочени към подобряване на комуникативните способности на децата и уменията им да се адаптират и функционират успешно в социална среда. Те целят да стимулират активното взаимодействие с детето, споделеното внимание с него, редуването в комуникацията, поставянето на цели за осъществяването на съвместни действия, изграждането на синхронност между субектите и др. Уменията за общуване и толерантно поведение, както и способността за формиране и поддържане на социални взаимоотношения с връстниците, са в основата на успешната адаптация и социализация на детето, допринасящи за неговото цялостно психично благополучие.

За успешното развитие и прогрес в емоционалната регулация на детето от значение е уважението към неговите избори, насърчаването на опитите му за самостоятелни действия, като му се помага да си поставя възможни за реализация цели, без да се ограничава неговата инициатива.